ХВОРОБА САМОТНЬОГО ВАТАГА

Це оповідання я почув від двох старих людей, коли ми сиділи одної прохолодної ночі в диму багаття, розкладеного, щоб боронитися від комарів. Розмовляючи, ми раз у раз націлювались і били крилатих мучителів, що, незважаючи на дим, нахабно впивалися нам у тіло. Праворуч, футів за двадцять нижче, слався крутий берег, під яким ліниво хлюпотів Юкон. Ліворуч, по краю низьких пагорків, обмежених ніжно-рожевим сяйвом, жевріло напівсонне сонце. Воно не спало цілу ніч, і йому доведеться не спати ще багато таких ночей.

Двоє старих, що сиділи зі мною й відважно били комарів — Самотній Ватаг і Мутсак, — були колишні товариші по зброї, а тепер спорохнілі охоронці переказів і оповідань про давні славні традиції і події. Вони останні з свого покоління, і їх не дуже шанує молодь, що виросла в далеких закапелках цивілізації золотих копалень. Кому тепер потрібні перекази про минуле, коли чорна пляшка швидше збуджує в людині дух, а цих пляшок завжди можна роздобути в добрих білих людей за кілька годин натужної праці або за якесь там паршиве хутро. І що всі оті страшні звичаї та химерні тайнощі давнього шаманства, коли живе чудо, справжнє казкове вогнедишне страхіття — пароплав, усупереч усяким законам, кашляючи й пихкаючи, ходить туди-сюди по Юкону! І чого варта родова гідність, коли той, хто більше зрубає дерев або зуміє керувати стерном у заплутаному лабіринті островів — має найбільше поваги від товаришів?

От і сталося так, що ці старі люди, перебувши занадто довгий вік, дожили до важких часів, до нового ладу, за якого їм немає ні місця, ні шани. Тепер вони сумно чекають на смерть, а оце зараз вони раді цьому білому чужинцеві, що разом з ними сидить коло багаття, ховаючись від комарів, і охоче підставляє вухо, слухаючи їхні оповідання про минулі часи, коли ще не було пароплавів.

— Отож вибрали мені дівчину, — оповідав Самотній Ватаг. Його верескливий і різкий голос раз у раз переходив у хрипкий та рипучий бас; тільки-но призвичаїшся до нього, як старий уже говорить знову тоненьким дискантом. Це нагадувало то сюрчання коника, а то ніби квакання жаби.

— Отож вибрали мені дівчину, — казав він. — Мій батько, Каск-Та-Ка, Видра, дуже на мене гнівався, що я не хтів дивитись ні на одну дівчину. Він був ватаг нашого плем'я і був уже старий. Я один з усіх його синів лишився живий, і через мене тільки він міг передати свою кров тим, хто прийде потім і хто ще не народився. Але треба тобі знати, о білий чоловіче, що я був дуже хворий. Ні влови, ні рибальство не давали мені радості, м'ясо не зігрівало мого шлунка, — як же я міг задивлятися на жінок чи готуватись до весілля, чи думати про майбутніх дітей, про їхні забави й клопіт з ними?

— Авжеж, — перебив його Мутсак, — хіба Самотньому Ватагові не довелось боротися з ведмедем, доки в нього луснула голова і з вух полилася кров?

Самотній Ватаг енергійно хитнув головою.

— Мутсак правду каже. Потім, звісно, голова загоїлась, проте всередині щось таки було не гаразд. Загоїлось тіло, рана закрилась, але хвороба не минула. Коли я йшов, мої ноги трусились, а коли я дивився на світло, очі наповнювалися слізьми. Коли я розплющував їх, то весь світ починав кружляти навколо мене, а коли я знову заплющував їх, в голові крутилося все, що я тільки-но бачив. Чоло над очима так боліло, неначе щось важке тиснуло на нього, а воно було тісно зав'язане чимсь. Говорив я помалу й довго чекав, поки на язик навернеться потрібне слово, а коли не чекав, то нав'язувались усякі слова, і язик молов різні дурниці. Я був дуже хворий, і коли мій батько, Видра, привів до мене дівчину Кесан...

— Доньку моєї сестри, — втрутився Мутсак. — Вона була молода й здорова. У неї були широкі стегна, саме такі, щоб родити дітей, рівні ноги й швидка хода. Ніхто з дівчат краще за неї не вмів робити мокасини, і ніхто не сукав таких міцних мотузків, як вона. Її очі усміхались, і на устах був завше сміх. Вона була слухняна й завше пам'ятала, що закон у руках чоловіків і жінка повинна коритись.

— Так от, я був дуже хворий, — мовив далі Самотній Ватаг, — і коли батько мій, Видра, привів до мене дівчину Кесан, то я сказав, що їм краще лагодитись мене поховати, аніж одружити. Батько аж почорнів з гніву і відповів, що нехай буде так, як я кажу, і що хоч я ще живий, проте нехай зроблять і наготують усе так, як на похорон...

— Це зовсім не було звичаєм нашого народу, білий чоловіче, — докинув Мутсак. — Бо треба тобі знати: те, що зробили для Самотнього Ватага, у нас водилось робити тільки для померлих. Але Видра дуже розгнівався.

— Авжеж, — сказав Самотній Ватаг, — мій батько, Видра, був скупий на слова і швидкий на вчинки. Він наказав людям зібратись біля мого вігваму і, коли всі прийшли, сказав їм, щоб почали голосити за його померлим сином.

— І вони заспівали перед вігвамом пісню смерті. "О-о-о-о-о-о-га-а-ич-клу-кук ич-клу-кук", — завів Мутсак, так чудово передаючи пісню смерті, що в мене аж мороз по спині побіг.

— А в самому вігвамі, — оповідав Самотній Ватаг далі, — моя мати вичорнила собі обличчя сажею, посипала голову попелом і почала плакати за мною, наче я й справді помер, — так наказав їй батько. Окіякута, моя мати, голосно тужила, била себе в груди, рвала на собі волосся; те саме робила й Гуніяк, моя сестра, і Сіната, сестра моєї матері. Вони зчинили такий галас, що мені дуже стала боліти голова, і я почував, що, певно, таки незабаром уже помру.

Старі люди з цілого плем'я посходились навколо мене і завели розмову про той шлях, що був перед моєю душею. Один казав про безкраї густі ліси, де, плачучи, блукають загублені душі і де мені так само доведеться вічно блукати. Інший казав про великі, бурхливі річки, що ними протікають погані води. Нечисті сили кричать у них і простягають свої звивисті ручиська, щоб схопити свою жертву за волосся й потягти на дно. І всі казали, що треба дати мені човна, аби мав чим перебратися через ці річки. А ще один розповідав про страшні бурі, що їх не бачив ніхто з живих людей, коли зорі дощем сиплються з неба, земля широко розступається, і з розколин вириваються підземні ріки, і знову вертають у надра землі. А ті, хто сидів коло мене, здіймали в цей час руки вгору й голосили. Ті, хто був надворі, чуючи це, заводили ще голосніше. Я їм вдавався вже померлим, і так само стало здаватись і мені. Я почував, що я справді вже помер, хоч не знав, коли й як.

Окіякута, моя мати, поклала поруч мене мою парку з білячого хутра. Так само поклала вона мою парку з оленячої шкури, і моє дощове укривало з тюленячих кишок, і муклуки[60] на вогку погоду, щоб душі моїй було тепло й сухо на довгому шляху. Коли мати згадала про круту гору, поросту колючками й реп'яхами, вона принесла важкі мокасини, щоб мені в ноги не кололо.

Старі люди завели мову про диких звірів, яких мені доведеться вбивати, — і юнаки поклали поруч мене мій найміцніший лук і найрівніші стріли, мого бойового кия, мого списа й ножа. А коли старші стали говорити про морок і тишу величезних просторів, де доведеться йти моїй душі, мати заплакала ще голосніше і ще більше попелу насипала собі на голову.

Дівчина, Кесан, прийшла й собі в мій намет і соромливо й тихенько поклала невеличку торбинку з тими речами, що мали бути при мені в дорозі. У цій торбинці, я знав, був кремінь, криця і добре висушений трут, щоб душа моя могла розкладати собі багаття. Вибрали укривала, щоб обгорнути мене, і рабів, яких мали забити, щоб моя душа йшла не сама. Їх було семеро, цих рабів, бо мій батько був заможний і могутній

чоловік, і мені, його синові, годилося бути похованим пристойно. Ми взяли цих рабів на війні з мукумуками, що живуть нижче по Юкону. Уранці Сколка-шаман заб'є їх одного по одному, і душі їхні підуть зі мною блукати в Невідоме. Разом з іншими речами вони понесуть і мого човна до великої бистрої ріки з поганою водою. Але їм не буде місця в човні; закінчивши свою роботу, вони не підуть далі, а лишаться там і, стогнучи, блукатимуть повік по темному безкрайому лісі.

Я дивився на всі ці речі: на мою гарну теплу одежу, на укривала, на зброю, думав про сімох рабів, яких заб'ють, і в мені прокинулись гордощі, бо я знав, що багато чоловіків заздрять мені. Батько мій, Видра, весь час сидів похмурий і мовчазний. Цілий день і цілу ніч люди співали пісню смерті й били в барабани; і кінець кінцем мені почало здаватися, що я вмер уже тисячу разів.

Уранці мій батько підвівся і звернувся до всіх. Він був войовник усе своє життя, сказав він, люди це знають. Вони знають також, що далеко почесніше вмерти в бою, ніж коло вогнища, на м'яких шкурах. Отож коли я, його син, мушу вмерти, то краще мені стати до бою з мукумуками, щоб мене було забито у бою. В оселі мертвих на мене чекатимуть слава і місце ватага; слава буде також і йому, моєму батькові, на прізвисько Видра. Тому він дав наказ, щоб підготувати військовий загін, який спуститься річкою вниз. А коли ми спіткаємо мукумуків, я повинен вийти сам наперед свого загону, і мене вб'ють.

— Ні, ти тільки послухай, о білий чоловіче, — скрикнув Мутсак, не маючи сил стриматись. — Сколка-шаман цілу ніч шепотів щось на вухо Видрі, і це була його справа, що Самотнього Ватага послали на смерть. Видра був старий, Самотній Ватаг був його єдиний і останній живий син, і Сколка взяв собі на думку самому стати ватагом. Після того як цілу ніч люди співали й голосили, а Самотній Ватаг був ще живий, Сколка злякався, що він зовсім не вмре. Отож це він говорив устами Видри, ховаючись за гарні слова про славу й подвиги.

— Авжеж, — підхопив Самотній Ватаг, — я добре зрозумів, що це Сколчині підступи, але я був дуже хворий і забув про це. Я не мав сили гніватись і не знаходив мужніх слів для нього. Я хотів померти й покінчити з усім цим, а як саме — це мене мало цікавило. Отже, білий чоловіче, військовий загін уже був готовий. У ньому не було досвідчених вояків, не було старих людей — вправних і мудрих — ні! Загін складався з сотні молодих хлопців, що бачили мало боїв. Усе селище зійшлось на березі подивитись на наш від'їзд. Проводжали нас радісними вигуками і співом на мою честь. Навіть ти, о білий чоловіче, радів би, дивлячись на юнака, що йде в бій, хоч він і на смерть рокований.

Ми відпливли, сотня молодих хлопців, і Мутсак з нами, бо тоді він був також молодий і недосвідчений. З наказу мого батька, Видри, човна мого прив'язали з одного боку до човна Мутсака, з другого — до човна Канакута. Треба було, щоб я не втомився, веслуючи, і, хоч який був хворий, — не осоромив себе в останню хвилину. Так ми й пливли за водою.

Я не втомлюватиму тебе розповіддю про наше плавання, та й було воно дуже недовге. Ми вже були близько селища мукумуків, коли натрапили на двох їхніх вояків. Побачивши нас, вони повернули свої човни й кинулись тікати. Тоді, як і наказував мій батько, мого човна відв'язали і я поплив за течією; молоді хлопці, теж як наказував мій батько, лишились на місці, щоб побачити, як я помру, і, повернувшись додому, розповісти про це. І батько, Видра, і шаман, Сколка, суворо наказали так зробити і загрозили тяжкою карою, коли хто не послухається.

Я взявся за весла і гукнув услід воякам тим, що втікали, кілька глузливих і зневажливих слів. Почувши ці образи, вони з гнівом обернулись і побачили, що я пливу сам-один, а решта човнів стоять ззаду. Тоді вони спинились на безпечній відстані і поставили свої човни так, що я мусив пройти поміж них. Я порівнявся з ними, із списом напоготові, співаючи бойову пісню свого народу. Вони обоє кинули в мене списами, але я відхилився, і списи з посвистом пролетіли наді

мною, навіть не зачепивши мене. Я був уже посередині між двома вояками, і кинув свого списа в того, що був праворуч. Спис ухромився йому в горло, і він упав навзнак у воду.

Незмірний був мій подив, що я — і зміг убити людину! Тоді я повернувся до другого, що був ліворуч, і став веслувати, щоб віч-на-віч зустрінути смерть. Але його другий спис — і останній, який у нього був, — тільки трошки зачепив мене за плече. Я підплив до нього зовсім близько, — але не кинув, а встромив списа йому в груди й обіруч силкувався прошити його тіло наскрізь. Тим часом він раз і другий ударив мене веслом по голові. Навіть коли спис вистромився йому ззаду із спини, він встиг ще раз з усієї сили вдарити мене по голові. Перед очима у мене спалахнуло якесь яскраве світло, і я відчув, що всередині, в голові, щось із тріском луснуло — так, так, із тріском. Тягар, що давив мені весь час на очі, раптом зник, і обруч, що неначе стискав мені чоло, — спав. Велика радість огорнула мене, і серце моє заспівало від щастя.

"Це — смерть!" — була моя перша думка. І я подумав, як то гарно вмирати! Але потім я побачив два порожні човни і зрозумів, що я живий і здоровий. Удари веслом по голові вилікували мене. Я знав, що вбив людину, і запах крові зробив мене лютим. Тоді я занурив весло в лоно Юкону і погнав свого човна до селища мукумуків. Ззаду долинули голосні вигуки. Я озирнувся. Вода шумувала під веслами молодих хлопців…

— Вода зашумувала під нашими веслами, — перебив його Мутсак, — ми не забули наказу Видри й Сколки, що своїми очима повинні бачити, як помре Самотній Ватаг. Юнак з плем'я мукумуків виплив, щоб подивитись, чи немає в неводах лососів, і побачив Самотнього Ватага та сто вояків, що пливли за ним. Він погнав назад у селище, щоб забити на сполох і приготуватись до бою. Але за ним погнався Самотній Ватаг, а за Самотнім Ватагом — ми, бо ми ж мусили бачити, як він помре. Перед самим селищем юнак вискочив на берег. Самотній Ватаг підвівся в своєму човні і замашно пустив у нього свого списа. Він устромився в тіло юнака трохи вище попереку, і той упав обличчям униз.

З бойовим покликом, розмахуючи бойовим кием, Самотній Ватаг вискочив на берег і помчав у селище. Першого він здибав Ітвілі, ватага мукумуків. Одним ударом кия по голові Самотній Ватаг убив його. Ми, вся сотня, побігли й собі в селище, щоб не прогавити, як помиратиме Самотній Ватаг. Мукумуки не зрозуміли нас і подумали, що ми прийшли битись. Заспівали тятиви на їхніх луках, і на нас полетіли свистючі стріли. Ми тоді забули про наказ і кинулись на них із списами й палицями. Їм не було коли готуватись, і почалось велике побоїсько...

— Я власними руками забив їхнього шамана, — промовив Самотній Ватаг, і його старече, поморщене обличчя ожило від спогадів про цей давно минулий день. — Еге ж, власними руками забив їхнього шамана, що був далеко мудріший за нашого Сколку. Щоразу, як я бачив нового чоловіка перед собою, я думав собі: "Ось, нарешті, моя смерть!" Але чоловік цей падав від мого удару, і смерть не приходила до мене. Здавалось, такий міцний був у мені подих життя, що я не міг умерти...

— Слідом за Самотнім Ватагом ми пройшли через усе селище, — казав далі Мутсак, — і, як та зграя вовків, бігли за ним, аж поки не лишилось мукумуків, з якими можна було битись. Ми розклали вогонь і, спаливши геть-чисто все селище, зібрали тих, хто живий лишився, — сотню чоловіків-бранців, удвоє більше жінок і без ліку дітей — і рушили додому. Такий був кінець мукумуків.

— Такий був кінець мукумуків, — повторив захоплено Самотній Ватаг. — Коли ми вернулись у наше селище, люди здивовано поглядали на багату здобич і на таку силу рабів, а ще більше дивувались, що я живий. Батько мій, Видра, затремтів з радості, довідавшись, що я зробив, бо він був уже старий, а я був останній з його синів. Прийшли випробувані вояки, прийшли всі мудрі й збагачені досвідом люди, і незабаром усе плем'я зібралось навколо нас. Тоді я встав і голосом, таким, як грім, наказав, щоб Сколка-шаман вийшов наперед.

— Саме так, о білий чоловіче, — перебив його Мутсак, — голосом, таким, як грім, що від нього у людей затремтіли коліна і страх огорнув їх.

— Коли Сколка вийшов наперед, — вів далі Самотній Ватаг, — то я сказав йому, що не хочу вмирати. І ще сказав, що не годиться обдурювати нечистих духів, які чекають по той бік могили. Тому я вважаю, що Сколчина душа мусить піти в Невідоме, де вона, безперечно, буде вічно блукати, стогнучи в безмежному темному лісі. І я забив його тут-таки, на місці, перед лицем усього плем'я. Так я, Самотній Ватаг, своїми власними руками забив Сколку-шамана. Коли зчинився гомін серед натовпу, то я крикнув...

— Голосом таким, як грім, — підказав Мутсак.

— Еге ж, голосом таким, як грім, я крикнув: "Дивись, о мій народе! Я, Самотній Ватаг, забив Сколку, лукавого шамана! Один з усіх людей я пройшов через браму смерті і повернувся назад. Очі мої бачили такі речі, яких ніхто не бачив, вуха мої чули такі слова, яких нікому не дано чути. Я величніший за Сколку-шамана, величніший, ніж усі інші шамани. І я могутніший ватаг, аніж мій батько, Видра. Усе своє життя він воював з мукумуками, а я винищив їх за один день! Одним подихом своїм я знищив їх! І ось мій батько, Видра, старий, а Сколка-шаман помер, а тому я буду ватаг і шаман. Віднині буду ватаг і шаман тобі, о мій народе! Якщо хтось не згоден з моїми словами, нехай вийде наперед.

Я стояв і чекав, але ніхто не вийшов наперед. Тоді я крикнув: "Го! Я скуштував крові! Принесіть м'яса, бо я голодний. Відкрийте ями з припасами, поздіймайте всю рибу, що сушиться. Нехай буде велике свято, нехай будуть веселощі й співи, тільки не похоронні, а весільні. Потім приведіть дівчину Кесан, що стане матір'ю дітей Самотнього Ватага!"

Мій батько, Видра, чи то від моїх слів, чи то через те, що був старий, заплакав, як жінка, і обняв руками мої коліна. І від того дня став я ватагом і шаманом і мав велику пошану, і люди мені скорялися.

— Поки не прийшов пароплав, — додав Мутсак.

— Так, поки не прийшов пароплав, — повторив Самотній Ватаг.